

LES BARRAQUES DE PEDRA SECA DE LA CONCA MITJANA DEL GAIÀ

Com a continuació de l'exposició fotogràfica que vaig tenir l'oportunitat de presentar en el FÒRUM d'Altafulla sobre les barraques de pedra seca de la conca mitjana del riu Gaià, aprofundeixo el tema amb aquest treball, però no des del punt de vista arquitectònic, que acostuma a ser el més habitual, sinó des del punt de vista antropològic, que ens presenta una cara que pot ser ben diferent de la que sempre hem tingut de les construccions de pedra seca d'aquesta zona.

Parlar de les barraques de pedra seca de la conca mitjana del Gaià, per a mi significa parlar d'un fet històric transcendent que cal buscar en un context molt concret. Abans, però, d'enfilar el tema farem un breu repàs dels orígens i procedència d'aquest interessant estil constructiu.

Les tècniques de construcció amb pedra seca són molt antigues i els que estudiem el tema estem d'acord a situar els seus orígens a la Prehistòria o bé al Neolític, just quan l'home descobreix l'agricultura i amb ella la necessitat de construir el seu habitatge prop dels seus camps de cultiu, per a tenir-ne cura i vigilar-los millor.

Ja de sempre l'home ha construït el seu habitatge amb els materials naturals que amb més abundància ha tingut al seu abast; si el que tenia eren arbres construïa amb troncs, però si el que tenia era pedra, construïa amb pedra seca.

Construir amb pedra seca significa aixecar paret col·locant pedra sobre pedra tot procurant que aquestes quedin ben encaixades, i si cal es falquen amb altres de més petites fins a aconseguir que quedin ben lligades, sense però utilitzar cap mena de material d'unió entre elles, ni fang, ni calç, ni argamassa, ni per descomptat ciment.

Per senzilla que sembli aquesta tècnica, no tothom és capaç d'aixecar així una construcció. S'ha de mantenir una lleugera inclinació de les

seves parets, que els dona aquest aire de petites piràmides truncades, per tal de contrarestar forces, i si és de planta quadrada o rectangular un es troba amb la dificultat d'haver de solucionar la col·locació de les pedres cantoneres, i ja no diguem quan havent superat l'alçada del portal, cal afrontar l'aixecament de la falsa cúpula, que es va tancant per aproximació de filades a mesura que es va elevant, fins a cloure en el seu centre amb una llosa o bé un nus de pedres ben travades. Aquells primers constructors varen haver d'experimentar molt, abans no aconseguiren trobar les solucions d'aquests problemes, però quan finalment dominaren aquesta tècnica, construïren veritables monuments de pedra.

Hi ha una certa tendència a assimilar aquestes tècniques constructives amb les d'algunes construccions de l'època megalítica, evidentment amb un bon fonament de causa. Per exemple en la tomba irlandesa de New Grange, els constructors evitaren l'esfondrament dels sostres de les cambres i els corredors subterranis mitjançant la falsa cúpula (fig. 1) és a dir amb la mateixa tècnica que s'emprà en la construcció de les nostres barraques.

Fig. 1. Després de 5.000 anys, una falsa cúpula encara manté intacta la cambra central de New Grange (Irlanda).

Sense necessitat d'anar tan lluny, i restringint-nos a l'àrea mediterrània, a Menorca, hi podem veure construccions com per exemple la Naveta de Cala Mitjana (fig. 2), el parament exterior de la qual té una gran semblança amb el d'una barraca de la vall del Montmell, (fig. 3) on només el portal en marca exteriorment una diferència.

També les tècniques constructives dels *talaiots* menorquins tenen semblances amb algunes construccions de pedra seca de la zona que estudiem; sempre, però, hem de tenir present la diferent utilització per a la qual varen ser construïdes, (figs. 4-5). La creença que les barraques mediterrànies poden ser una continuació o una variant de les construccions megalítiques, no és pas gens forassenyada.

La construcció d'aquests habitatges i altres elements funcionals ha estat, des dels orígens, estretament lligada a les tasques del camp per raó majorment de la seva pròpia dinàmica.

En les feines per desermar els terrenys aptes per al cultiu i en el llaurat posterior, la pedra sorgeix abundant; calia, doncs, utilitzar-la de forma intel·ligent. L'habitatge seria prioritari, li seguirien els marges per delimitar camins i propietats, es cobriren pous i cisternes, també s'aixecarien parets per contenir les terrasses de cultiu, i si la pedra continua sorgint tossudament, allí a la conca del Gaià, sovint l'apilen al voltant de la barraca que en alguns casos forma autèntiques terrasses, a vegades amb algun tram de grans per facilitar l'accés per si calgués apilar més pedra. I si això encara no és suficient, se'n fan unes piles sense cap utilitat enmig dels ametllers.

L'arquitecte Joan Rubió, en el seu treball sobre les construccions de pedra en sec, admet la possibilitat d'una procedència oriental tot fent menció d'algunes informacions rebudes. Altres autors com són Enric Casanovas, Montse Domínguez i Anna Mañà, en el seu vídeo *Construccions de pedra en sec a l'àmbit de la Mediterrània* (1992) produït pel Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona, s'afegeixen a aquesta possibilitat.

És evident però que aquestes tècniques constructives s'anaren estenent per tota la conca mediterrània, tant pel vessant africà com per l'europeu, a causa de les migracions i de diversos moviments de població; així doncs, cal suposar que mitjançant aquest mateix procediment arribarien fins a casa nostra; ara però hem d'esbrinar en quin moment de la nostra història es podien haver fet presents, i per això ens cal també veure els moviments de població produïts a Catalunya.

Exposar una teoria, una hipòtesi, és sempre molt arriscat, sobretot pels que tenen un títol professional que pugui quedar desacreditat pel fet de donar suport a uns esdeveniments que no han estat prèviament demostrats. Aquesta és la posició de tots els historiadors oficials, però evi-

Fig. 2. Naveta de Cala Mitjana (Menorca).

Fig. 3. Barraca de la vall del Montmell (Baix Penedès).

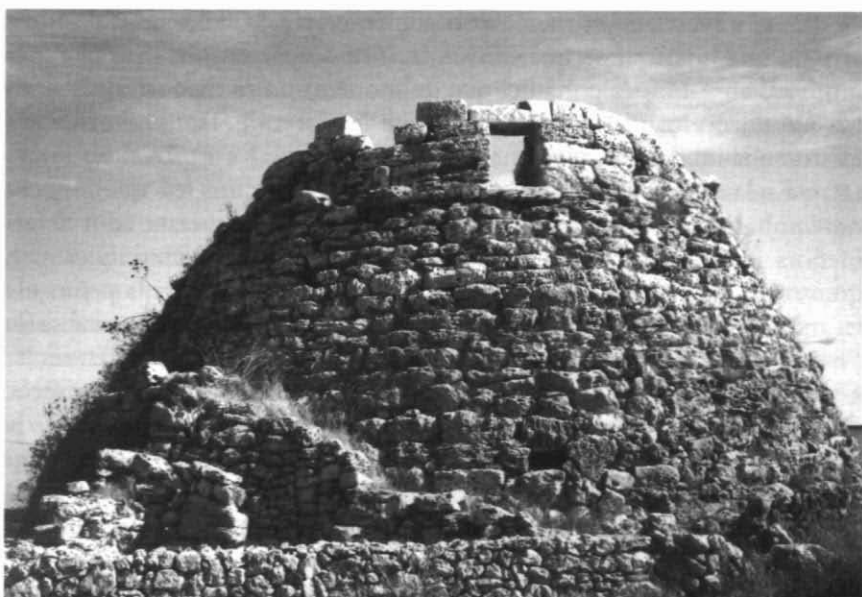

Fig. 4. El Torrellonet, talaiot menorquí.

Fig. 5. Construcció de l'Alt Camp.

dentment aquesta no és, per sort o per desgràcia, la meva situació i puc arriscar una hipòtesi, perquè crec en la nostra capacitat per especular, per intuir o veure-hi més enllà del que de moment no és demostrable; si no fós així encara continuariem creient que la ciutat de Troia només havia existit en la imaginació d'Homer.

En la nostra alta Edat Mitjana s'esdevingueren uns fets que mogueren molta gent, i que per regla general han estat tractats com a fets menors ja que es produïren de manera paral·lela a la Reconquesta. A grans trets diré que la davallada dels francs vers el Pirineu i la península va animar molts senyors de la terra, que havien fugit davant l'escomesa de l'Islam, a tornar i intentar recuperar les seves terres. També ho féu molta gent amb l'afany d'obtenir noves terres per conrear i sortir de la misèria. El desig de nous territoris també era compartit per la major part de la noblesa catalana. Així doncs, el comte Borrell II de Barcelona, aprofitant l'empenta d'aquesta allau que baixava del Pirineu, decidí avançar la frontera ponentina del seu comtat, fixada al riu Llobregat, fins al riu Gaià que esdevingué el riu límit per excel·lència, la frontera amb tots els seus rigors. Els documents de l'època la descriuen com a *campes d'horror i vasta soledat*, i també *campes de captura i de mort*, donant a entendre la vida duríssima que s'havia de suportar per sobreviure.

El comte Borrell manà fortificar la línia del Gaià mitjançant castells roquers i torres de guaita, però aquell territori erm i solitari calia repoblar-lo, i es decidí canalitzar-hi aquella allau pirinenca mitjançant crides de la noblesa perquè anessin a conrear terres noves, sota la seva defensa. De crides en tenim una de documentada, és de l'any 986, promoguda pel bisbe Vives de Barcelona atorgant una llarga llista d'avantatges fiscals i drets de propietat a qui colonitzés terres en nom seu a la vall del Montmell.

Així doncs, veritables estols de pagesos aventurers s'arriscaren amb les seves famílies a marxar cap a la nova Marca, anomenada en aquells temps la Marca Última, la seva terra promesa. I allí on el material natural més abundant al seu abast era la pedra, crec que no és cap barbaritat pensar que aquella gent, amb tota probabilitat, haurien construït els seus habitatges amb *pedra seca*.

Anys més tard, quan els fets d'armes de la Reconquesta ja havien passat, corria l'any 1160, el Císter fundà el monestir de Santes Creus, que arrossegà una gran quantitat de gent, mestres d'obres, fusters, picapedrers, etc. i també una nombrosa població de colons que s'establirien a l'altra banda del Gaià i s'estendrien per tot el Pla de Santa Maria.

Amb aquest nou contingent de colons arribarien, ben probablement els constructors de les grans barraques, algunes d'elles amb dues o tres estances i coronades amb aquella cúpula circular tan característica

d'aquesta zona (figs. 6-7) i que indiscutiblement representen una important evolució arquitectònica en l'art de construir amb pedra seca.

Avançant ara uns quants segles, ens trobem que quan la fil·loxera va destruir els vinyars francesos (1865-1879) va provocar un increment del cultiu de la vinya a Catalunya a causa de la gran demanda dels nostres vins. Aquest fet comportà també la construcció de barraques en indrets on no n'hi havia hagut mai i en d'altres on senzillament se'n deuria augmentar el nombre.

A mi, particularment em costa de creure que tot l'esforç constructiu que trobem a la conca mitjana del Gaià sigui, com alguns pretenen, el producte del *boom* efímer i sobtat d'aquesta època, almenys en la seva totalitat. Crec molt sincerament que aquest tipus de construccions ja les aixecava la nostra gent des de molt antic, perquè com hem vist, encara que de manera esquemàtica, la història de la repoblació de la frontera del Gaià admet perfectament la possibilitat que aquells antics colons haguessin construït i viscut de manera permanent en algunes d'aquelles barraques de pedra seca. I el fet històric d'aquesta repoblació pot també ser la resposta al perquè d'aquesta gran concentració de construccions de pedra en sec, precisament a l'indret en què es fixà la *frontera del Gaià*.

Les barraques de pedra seca s'estenen per molts indrets de Catalunya i és habitual anomenar-les amb el familiar apel·latiu de *barraques de vinya*. La vinya va ser i és un cultiu força estès a casa nostra, i com he dit abans, augmentà considerablement quan es produí el desastre de la fil·loxera a França. A les noves vinyes, s'hi construï també una barraca, i l'associació dels dos elements quedà així perpetuada.

No tinc res en contra de l'apel·latiu esmentat, però crec que no totes aquestes construccions tingueren forçosament la vinya per companya. Dit d'altra manera, penso que les barraques construïdes durant i després de la dècada de la fil·loxera, sí que mereixen el qualificatiu de barraca de vinya, però tinc les meves reserves per aplicar-lo indiscriminadament i per extensió a totes les barraques construïdes amb anterioritat, perquè, entre altres motius, als colons que haurien anat a poblar la frontera del Gaià, ben segur que els era més necessari, per exemple, el blat o l'ordi i les lleties, que no pas el vi, atès que en aquells erms no hi havia una població estable i consumidora capaç de mantenir un mercat vinícola. Per tant, els cultius que haurien presidit aquelles barraques, com he dit abans, no necessàriament haurien hagut de ser en aquelles èpoques, de vinya, sinó més aviat algun producte complementari de la seva alimentació, perquè aquella gent continuarien essent bàsicament caçadors i recol·lectors encara que ja deurién conèixer les pràctiques pecuàries i la cria d'aviram.

Fig. 6.

Fig. 7.

Els investigadors actuals es fixen en les dates que puguin trobar gravades a les barraques, sobretot a les llandes. Joan Benach i Figueres en el seu treball sobre les barraques d'Altafulla, en mencionà una, datada el 1834. Eloi Bergadà i Murià, en un estudi de les cabanes de Molins de Rei, no dóna cap data concreta però suposa que aquestes construccions s'haurien fet de manera paral·lela a la dels marges de la contrada, que situa entre els segles XVIII i XIX. Jaume Sastre Moll, historiador i estudiós de les barraques menorquines, en cita una del 1794 i d'altres que daten successivament dels anys 1813, 1840, 1857. F. Benoit diu que en les llandes de les barraques de Grans (França) ha recollit dates d'entre el 1608 i 1801. Fèlix Martín i Vilaseca assegura que les cabanes de volta de la comarca de les Garrigues, no s'incorporaren al món de la pagesia fins a final del segle XVIII. Josep M. Soler i Bonet dóna el seu parer particular, i és que les barraques de pedra seca que trobem a la comarca del Bages tenen el seu origen en el període de màxima expansió de la vinya a mitjan del segle XIX, opinió que també ens confirma Jaume Plans i Maestra.

Com hem pogut apreciar, en tots aquests indrets estudiats hi ha un record aproximat o bé una constància datada de l'època de construcció de les seves barraques de pedra seca, a la conca mitjana del Gaià; no hi ha dates gravades a les llandes i menys encara als portals dovellats, i la memòria de la seva construcció s'ha esvaït, qui sap si per massa antiga.

Aquesta hipòtesi, amb la qual ben probablement algú no estarà d'acord, recolza en dos fets reals. En les meves sortides de recerca, a vegades trobo algun pagès amb qui, si és de prou edat, procuro entaular conversa. M'interessa saber la seva opinió sobre l'antiguitat de les barraques de la zona. Generalment contesten: –Ui! són molt antigues, el *padrí* (equivalent a l'avi en aquestes contrades) ja les havia vist sempre aquí. I en alguna ocasió m'han respost: –*són dels moros*. Quantes vegades no hem sentit a dir, referint-se a les torres de guaita, que són "*torres de moros*"?, expressió amb què es vol donar a entendre que la seva missió era la de vigilar els moros, o bé que foren construïdes en temps dels moros. Crec, en conseqüència, que això també pot ser aplicable almenys a algunes de les construccions de la conca mitjana del riu Gaià.

Un altre fet real és que la pagesia d'aquestes comarques, quan arribava el temps de segar i batre, de veremar, de plegar ametlles o bé olives, etc. com que no hi havia les comoditats de transport actuals i la terra els quedava més aviat allunyada, tota la família es traslladava a viure a la barraca d'una manera permanent mentre durava la collita. Aquest fet està encara en la memòria de molta gent gran de la contrada, i a més d'avaluar les condicions d'habitabilitat d'aquestes construccions, ens presenta l'ús

de la barraca, no com l'aixopluc ocasional per a resguardar-se de les inclemències o per guardar-hi algunes eines com sempre s'ha dit, sinó com un autèntic habitatge que a ningú no estranyava. Aquest fet ben probablement podria ser una reminiscència, un record, de quan aquestes construccions havien estat el seu permanent i únic habitatge.

No voldria passar per alt el fet que aquesta zona del Gaià, a part de contenir la màxima concentració de construccions de pedra en sec de tot Catalunya, és també un indret on trobarem una gran varietat d'estils constructius, i aquesta varietat crec jo que ve donada segons la cultura tradicional-constructiva de l'indret d'origen dels seus constructors, que aportaren a la frontera els estils propis d'allà on procedien.

L'avenç de la frontera a partir del Penedès es dugué a terme gràcies als assentaments peoners vinguts de diferents comtats catalans, sobretot de l'Urgell i la Segarra, però també del regne franc. Diversos documents de l'època ens parlen de gent procedent de Normandia, del Llenguadoc i de la Provença que ajudaren a poblar la frontera.

Si ens fos possible, doncs, anar estirant el fil de qualsevol dels estils constructius que es troben a la conca mitjana del Gaià, probablement podríem entroncar amb el seu lloc d'origen, i que ben probablement acabaria

Fig.8. Barraca de l'Alt Camp (Pla de Santa Maria).

remetent-nos a punts ben allunyats de la Mediterrània, encara que pel camí potser podríem anar-ne copsant el desenvolupament i les seves variants.

D'altra banda cal no oblidar la presència hebrea a casa nostra, que fou prou important; també ho fou a la zona del Gaià on tenim el poble de Bràfim que, etimològicament, sembla que és una deformació d'Ibraïm o Abraïm, que després degenerà en Abrafim per acabar en Bràfim. I també un altre, Salomó, ambdós demostren la presència jueva en aquelles terres ja en temps força reculats.

Joan Rubió, en el seu treball sobre les barraques de pedra seca de l'Alt Camp, ens dóna a conèixer el relat d'un sacerdot conegut, el qual li comunica la presència de construccions de pedra seca a la península del Sinaí, molt semblants a les nostres, que els beduïns anomenen *nauâmîs* i que, segons tots els exploradors, són d'una gran antiguitat.

Ara, en aquests temps nostres ja no es construeix amb pedra seca i per les nostres contrades es pot dir que se n'ha perdut l'ofici, un ofici antany tan present i esponerós; és per això que totes les barraques que encara es conserven, tinguin l'antiguitat que jo els atribueixo o no la tinguin, són mereixedores de la nostra estima i del nostre respecte, perquè són el testimoni mut d'un estil de vida que ja ha desaparegut i de l'esforç dels nostres avantpassats; són, doncs, un patrimoni que ens cal salvar entre tots.

August Bernat i Constantí